УДК 82.035:820:802.0:398

СИМВОЛІКА ЛІСУ В ЦИКЛІ БАЛАД ПРО РОБІН ГУДА В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ

Шама І.М., к. філол. н., доцент, Примак М.В., студент

Запорізький державний університет

Цикл балад про Робін Гуда посідає особливе місце у низці героїчних балад та в англо-шотландському фольклорі. Особливе – «і тому, що це єдина група балад, яка є чітко окресленим циклом; і тому, що вони згруповані навколо єдиного й до того ж надзвичайно колоритного народного героя; й тому, що це цілком англійські балади» [1, 17]. Балади про Робін Гуда – не тільки чудові художні твори. Вони – «величезного значення факт в історії англійської літератури» [2, 598].

Головний герой циклу – герой у повному розумінні цього слова: романтичний, сильний, гордий та водночас добрий, чесний та справедливий. Це – герой-захисник, що уособлює найкраще в людині, в лідері. Не дивно тому, що серед всіх баладних персонажів саме Робін Гуд та історії про нього стали матеріалом для пізніших п'єс, екранізацій, стилізацій тощо.

Не обійшла стороною «закоханість» у Робін Гуда і російськомовного читача. Популярність цього благородного розбійника, яка не менша, а навіть інколи більша за його популярність в культурі оригіналу, - заслуга значною мірою блискучих перекладачів. Ми знаємо Робін Гуда, з яким познайомили нас С.Маршак, М.Цвєтаєва, Всев.Рождєственський, Ігн.Івановський. Переклади саме цих поетів зробили героя англійських балад зрозумілим і близьким нам, які розмовляють іншою мовою і сповідують інші культурні ідеали.

Якщо проаналізувати перекладацькі тексти (далі - ПТ) з точки зору їхньої адекватності до вихідного тексту (далі - ВТ), то можна помітити, що найвдалішими є ті, що максимально повно відтворюють жанрово-стилістичну домінанту оригіналу. До останньої належить сукупність жанрово інваріантних та варіабельних елементів, які були згруповані за рівнями еквівалентності та контекстами спочатку О.І.Макаренко (яка, власне, і ввела сам термін «жанрово-стилістична домінанта оригіналу та перекладу»), а потім Н.А.Іщенко [3, 34сл.; 4, 94сл.].

У даній статті ми спробуємо розглянути один з тих елементів, що відносяться до ядра жанру, - символіку. Ясно, що, оскільки балади про Робін Гуда належать до фольклору, вони неминуче насичені символами, яким відведено зовсім не другорядну роль і в побудові сюжету, і в композиції, і в створенні образів персонажів. Ясно також, що, входячи до ядра жанрово-стилістичної домінанти, символи підлягають обов'язковому відтворенню в ПТ. На тому, які можливості відкриваються перед перекладачами при символічній інтерпретації ВТ, і на тому, з якими труднощами вони зустрічаються під час відтворення символіки в перекладі, які вдачі їх очікують та яких невдач вони зазнають на цьому шляху, ми і зупинимося далі. При цьому для аналізу буде обрана група символів горизонтальної та вертикальної межі, яка пов'язана із лісом, де живе Робін Гуд. Основою аналізу стане вже апробована методика порівняльного та перекладознавчого аналізу художнього тексту (оригіналу та перекладу) на основі інтерпретації символів вихідної та перекладацької культур [5].

Почнемо з того, що межі мезокосму, які окреслюють свої землі, захищають їх від Хаосу, влаштовані самою природою. Це ріки, моря, гори, ліси, болота, пустелі. В уявленні архаїчної людини такі місця позначали кінець свого та початок чужого світу [6, 82]. У символічному просторі фольклорних балад про Робін Гуда найважливішою з таких меж є ліс, у якому живе Робін. Цей ліс у баладах виступає як "*good green wood*" [7, 214], "*merry green wood*" [7, 236], "*merry Sherwood*" [7, 326]. Він може поставати перед нами як "чужий", дикий (тобто необжитий, неокультурений) простір, але одночасно він же вбачається зеленим, ясним, веселим. Це, з одного боку, є результатом перебування у ньому Робін Гуда та його товаришів – "своїх" людей, що принесли до іншосвіття деякі елементи, ознаки "свого" простору. З другого ж боку, це прямий наслідок часу створення даних балад, коли власне фольклорна трактовка лісу як "небезпечної зони" змінювалася поступово на літературну, де значення небезпеки знімається [8, 87]. Не можна не зауважити, що для самого Робіна та бажаючих приєднатися до нього, або звернутися за його допомогою, від лісу не виходить загроза. Навпаки, це ліс добрий, він несе радість. Наприклад, *Allen A Dale* сміливо входить в ліс ("*the brave young man*" [7, 264]), знаючи напевне, що тут він може зустріти "доброго помічника", яким виявляється Робін. Навпаки, для шерифа та його прибічників, для пихатих монахів та лицемірних зрадників, для жадібних багатіїв ліс надзвичайно небезпечний, ворожий. Коли

шериф вирушає до лісу, щоб схопити Робіна (“*Robin Hood and the Butcher*”), він охоплений тривожними відчуттями, переляканий. Опинившись у лісовому просторі, він молиться, щоб не зустріти Робін Гуда: *“God bless us this day/ From a man they call Robin Hood!”* [7,254]. Він боїться цього місця та його мешканців, ліс несе для нього загрозу.

Перекладачі по-різному розуміють, про який ліс йдеться.Тому і відповідники, що їх використано у ПТ, теж різняться. Так, наприклад, у Ігн. Івановського та Всев. Рождєственського зустрічаємо варіант “*из **заросли лесной***” [9, 442], “*в зеленых **зарослях***” [9, 251]. ПТ зберігають асоціацію із надзвичайною гущиною дерев (пор.: надлишок – ознака антинорми). Нагадують вони і про необжитість місця, неналежність його до звичайного простору людини. Проте, “*заросли*” не мають головного: вони не свідчать, що це - той самий ліс-міф, який споріднений із казковим “дрімучим лісом”. А в ПТ Всев. Рождєственського згадка про ліс і зовсім зникає.

Ще менш адекватним ВТ вбачається інший варіант Ігн. Івановського – “*роща*” [9,265]. Додамо, що такий же відповідник ми знаходимо і у М. Гумільова [9, 305]. “*Роща*” – здебільшого невеликий ліс [10,596]. Це зовсім не відповідає оригіналу, у якому ліс не просто великий, а й густий, високий.

Для С. Маршака та М. Цвєтаєвої “*the forest*” і “*the wood*” – це у більшості випадків “*лес*”. М. Цвєтаєва, крім того, демонструє дуже чутливе сприйняття саме символічного шару значень ВТ. Адекватно розуміючи особливості поляризації (своє/ чуже) баладного простору, вона, скажімо, інтерпретує фразу “*in the greenwood*” [7, 230] як “*в нашем краю*” [9, 231]. Тим самим ще раз підкреслюється, що ліс у ВТ - не ворожий, не чужий, а свій простір для головного героя. Заміна в ПТ цілком припустима контекстуально. Поряд з відповідником “*лес*” М.Цвєтаєва вживає і ще один – “*чаща*” [9, 225]. Тим самим авторка перекладу посилює мотив “чарівного, магічного лісу”, в якому живуть добрі помічники.

Заслуговує на увагу і ПТ, в якому для “лісу” англійських балад знайдено дуже вдалу конкретизацію. В.Потапова називає “*the forest*” “*дубравою*” [9, 435]. Перекладачка не просто зазначає, що дія відбувається в місці, вкритому густо деревами. Вона називає (і, доречі, цілком виправдано) породу цих дерев. В її інтерпретації це - дуби (пор.: друїди поклонялися саме дубам; дуб вважався також сакральним деревом волхвів та давніх слов’ян). ПТ, таким чином, не просто дає зрозуміти читачеві, що простір, де живе Робін, незвичайний. В.Потапова підкреслює одну з найголовніших рис цього простору – його магічну силу. ПТ В.Потапової виявляється точно вписаним і в вертикальну модель світу ВТ, яка побудована на основі дендрологічної axis mundi.

У символічному просторі англійських фольклорних балад небо нерозривно пов’язане з землею. Здійснюється цей зв’язок дуже своєрідно. У цьому баладному циклі є сліди моделі будови космосу, згідно з якою земля й небо з’єднуються та одночасно роз’єднуються посередництвом світового дерева. Дерево – універсальний символ контакту по вертикалі [11]. У баладах цей символ зустрічається надзвичайно часто: “*A hundred brave bow-men bold / Stand under the green-wood tree*” [7, 238], “*…and bound him fast to a tree*” [7, 240], “*Robin Hood in the forrest stood /All under the green-wood tree*”, “*You must come before our master straight /Vnder yon green-wood tree*” [7, 264]. Таких прикладів безліч, і всі вони свідчать про надзвичайну важливість дерева для всього сюжету, для баладного простору взагалі. Вочевидь, це втілення міфологічного світового дерева, символіка якого на протязі тривалого часу визначала світову модель багатьох народів Старого й Нового світу. Концепція цієї моделі світу залишила слід у релігійних і космогонічних уявленнях та була відображена в образотворчому мистецтві та архітектурі, в плануванні поселень та хореографії, в ритуалах та іграх [6, 82].

Відомо, що в символіці світового дерева віражені різні ідеї. Так, світове дерево - це центр космосу, втілення світової осі, що пронизує всесвіт та створює його серцевину. Світове дерево по вертикалі об’єднує між собою три яруси всесвіту: верхній, середній та нижній, зв’язуючи їх. Інша, не менш істотна ідея, яка пов’язана із символом світового дерева, – це ідея родючості. У численних міфах та сказаннях всіляко підкреслюється взаємозв’язок світового дерева з богинею–матір’ю [12, 75]. Звідси випливає, що світове дерево – це узагальнений символ невичерпної життєвої сили, символ вічного оновлення та відродження. Світове дерево у багатьох народів ототожнюється і з книгою долі. На листі світового дерева, згідно з цими уявленнями, записані всі людські долі.

Тепер повернемось до циклу балад про Робін Гуда. Тут, безперечно, присутні всі символічні значення світового дерева. По-перше, дерево так часто згадується в баладах, бо воно знаходиться в центрі баладної світобудови, воно є світовою віссю даного міфологічного простору, бо всі основні, найголовніші з точки зору сюжетного контексту події відбуваються саме біля цього дерева. Так, стоячи під ним, Робін Гуд бачить незнайомого юнака, який потребує його допомоги і якому він згодом допомагає (“*Robin Hood and Allen A Dale*”). У тіні цього дерева Робін приймає важливі рішення, здійснює суд над людьми, які потрапили до його володінь, які вторгнулися до його світу (“*Robin Hood and the Bishop*”, “*Robin Hood and Guy of Gisborne*”, “ *Robin Hood and the Golden Arrow*”).

По-друге, Робін Гуд, стоячи під деревом, немов би "заряджається" його невичерпною життєвою силою, його священною енергією. Тільки після цього він може винести справедливе рішення або вирушити до ворожого іншосвіття.

Та, по-третє, якщо світове дерево – це книга долі, то Робін – її тлумач, бо він стоїть у тіні священного дерева та визначає подальшу долю людей, що потрапили до лісового помешкання Робіна та його друзів, і які є "чужими" для його світу – шерифа, Гая Гісборна, єпіскопа, Алана Е-Дейла та інших. Це означає, що він, певною мірою, бере на себе функції жерця, адже він вступає в контакт із сакральним, священним деревом.

Ще один нюанс, на який треба звернути увагу, – це тінь, що відкидається деревом. За міфологічними та фольклорними уявленнями, накидаючи на що-небудь або кого-небудь тінь, персонажі (особливо з позасвіття) немов би включають цей предмет або цю людину до сфери свого впливу (доброго чи злого). Тінь, за стародавніми віруваннями, має властивості предмета, який її відкидає [13, 184]. Те ж відбувається в баладах з тим, хто потрапляє до "зони дії" цієї тіні. Стрільці Робін Гуда в тіні світового дерева збираються на раду, тим самим немов би просять покровительства священного дерева ("*Robin Hood and the Golden Arrow*"). А от "чужий" Гай Гісборн, що проник до лісу зі злими намірами (вбити Робіна), накликав на себе біду, не тільки ставши в тінь світового дерева, але й прихилившись до нього ("*…leaned to a tree*" [7, 298]), адже дерево було центром "чужого" для нього (та "свого" для Робіна) світу. Складається, таким чином, ситуація "чужого", що намагається оволодіти "своїм" центром. Гай Гісборн допустив свого роду святотатство. Тому вплив священного дерева для нього виявився злим, і він був вбитий Робіном.

Тепер звернемось до передачі даного символу в ПТ різними перекладачами. У цілому вони досить адекватно відтворюють ВТ. Єдиною неточністю можна вважати пропуск у ПТ символу, що є значущим для символічного простору ВТ. Це відбувається в перекладі М. Гумільовим балади "*Robin Hood and Guy of Gisborne*", в епізоді, коли люди шерифа прив'язують Маленького Джона до дерева, вочевидь, не враховуючи того, що це дерево - "своє", добре для Джона. Воно надасть йому сил та енергії й допоможе вийти з важкого становища (як це й трапилось незабаром). Отже, цей символ має велике значення для ВТ: "*He is bound fast to a tree*" [7, 302]. А от у перекладі ми бачимо, що Джон "*…связан, лег на мох*" [9, 303]. Замість "верхнього" допоміжного іншосвіття Джон тут контактує з позасвіттям "нижнім", злим, а це цілком змінює символічну ситуацію.

Що ж стосується решти варіантів перекладу, то можна зазначити, що перекладачі пішли різними шляхами. У частині ПТ бачимо відповідник "*дерево*", тобто гіперонім, який символічно означає "світове дерево". Це, наприклад, переклад М. Гумільова. У баладі "*Robin Hood and Guy of Gisborne*" він пише: "*И увидали, что стоит под деревом стрелок*" [9, 299] (у ВТ – "*There were the ware of [a] wight yeoman,/ His body leaned to a tree*" [7, 298]). У цій же баладі звертання Маленького Джона до Робіна ("*Stand you still, master,.../Vnder this trusty tree*" [7, 300]) М.Гумільов передає, як "*Господин,/ Под деревом постой*" 9,301]. В англійському оригіналі разом із самим символом ("*tree*") використані два атрибути, "*this*" і "*trusty*", що вказують на дане дерево саме як на дерево світове (згадаємо: на його листі записана правда про долю і життя). Російський ПТ цих покажчиків позбавлений, а тому не є адекватним повністю.

Якщо попередній перекладач через пропуск значимих атрибутів втрачає точність ПТ, то Г.Іванов, навпаки, використовує в перекладі балади "*Robin Hood and the Bishop*" дописку і, відтак, додає своєму ПТ адекватності. Ось цей приклад: "*The Bishop he chanc'd for to see/ A hundred brave bow-men bold / Stand under the green-wood tree*" [7, 238] - "*Он видит храбрых сто стрелков / Под деревом большим*" [9, 239]. Дописка-вказівка на висоту дерева є дуже вдалою, бо "висота" є однією з видимих ознак світового дерева.

Дописку використовує і Ігн.Івановський в баладі "*Robin Hood and Allen A Dale*»: "*Robin askt him courteously*" [7, 266] звучить в ПТ, як "*Робин Гуд / Спросил в тени дубков*" [9, 267]. А в баладі "*Robin Hood and the Bishop "* той же перекладач звертається до конкретизації: "*And ty'd him fast to a tree*" [7, 240] – "*И крепко к дубу привязал*" [9, 442]. Одразу треба сказати, що і дописка, і конкретизація тільки підсилюють символічність ситуації (див. вище). Зауважимо лише, що використання зменшувального суфіксу -к- та множини ("*дубки*") не зовсім в'яжеться із дубом-світовим деревом: священний дуб може бути лише один, і він повинен бути дуже великим, високим, щоб з'єднати всі яруси всесвіту. Проте, в перекладі є й позитивний момент - використання в символічній ситуації одразу двох важливих символів (дерева та його тіні), що підсилює символічне значення.

Взагалі, серед усіх ПТ, переклади саме Ігн. Івановського характеризуються інколи досить вільним ставленням до ВТ, особливо там, де мова йде про "*the green-wood tree*", як в тій же баладі про Алана Е-Дейла [7,264]. У ВТ оповідач каже : "*As Robin Hood in the forrest stood /All under the green-wood tree*" [ibid.]. Перекладач тлумачить ситуацію дещо спрощено : " *Бродил по роще Робин Гуд, /Присел в густую тень*" [9,265]. Міркування з приводу підміни символів *("the forrest*" – " роща") вже було наведено вище. Тут же зазначимо, що, на додаток, автор ПТ припускається пропуску дуже важливого, як було з'ясовано,

символу – світового дерева. Спроба компенсувати втрату через дописку (“*густая тень*”) не рятує ситуацію, бо тінь однаково може бути від будь-якого дерева і не обов’язково в лісі.

Підсумовуючи сказане, можна впевнено стверджувати, що символіка, яка входить до ядра жанрово-стилістичної домінанти ВТ, потребує максимально адекватного відтворення в ПТ. Вище було проаналізовано лише два з тих символів, на які багатий цикл про Робін Гуда. Але зрозумілим стає, що пропуск, підміна або додавання символів /символічних атрибутів призводить часто до неточностей і навіть помилок у ПТ. Підхід до символіки, таким чином, має бути дуже обережним, а вибір засобів перекладу – дуже уважним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аринштейн Л. Предисловие // Английская и шотландская народная баллада. – М., 1988. – С. 11-28.
2. Морозов М. Баллады о Робин Гуде //Эолова арфа: Антология баллады. – М., 1989. – С. 598-600.
3. Макаренко Е.И. Жанрово-стилистическая доминанта в переводе. – Дисс. … канд.филол.н. – Симферополь, 1989.
4. Ищенко Н. А. Переводческий цикл как контекст. – Дисс.... канд. филол. н. – Симферополь, 1989.
5. Новикова М.А., Шама И.Н. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале “Вечеров на хуторе близ Диканьки” Н.В. Гоголя и их английских переводов). – Запорожье, 1996.
6. Итс Р. Введение в этнографию. – Л.,1991.
7. Ballads of Robin Hood and His Meiny //The English and Scottish Popular Ballads. – M., 1988. – P. 212-334.
8. Неелов Е. М. Волшебно-сказочные корни научной фантастики. – Л., 1986.
9. Баллады о Робин Гуде // Английская и шотландская народная баллада. – М., 1988. – С.212-333, 431-447.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1986.
11. Топоров В. Н. Древо мировое //Мифы народов мира: В 2 т. – М., 1987. – Т.1. – С.398-406.
12. Латынин Б. Мировое дерево жизни в орнаменте и фольклоре Восточной Европы. – Л., 1933.
13. Фрэзер Дж. Золотая ветвь. – М., 1986.